

ROBERT PAWLAK
Warszawa

KOLEJNY RAZ O METODOLOGII BADAŃ SOCJOLOGICZNYCH

Analizowanie materiału zgromadzonego w czasie badań nie jest zadaniem łatwym. Przekształcenie „surowych” danych w pracę naukową wymaga dużej wiedzy, doświadczenia badawczego oraz umiejętności analizowania i uogólniania wyników. Tak naprawdę o analizie danych należy pomyśleć nie po zebraniu materiału empirycznego, ale już na etapie konceptualizacji badań, formułowania pytań i hipotez. Steinar Kvale pisze¹, że jeżeli badacz stawia sobie pytanie „Jak mogę znaleźć metodę analizy 1000 stron transkrypcji wywiadów, które zebrałem/am?”, to znaczy, że nie przystąpił do badania odpowiednio przygotowany i formułuje swoje pytanie za późno, ponieważ powinien pomyśleć o tym na początku swojej pracy, w chwili przygotowania projektu badawczego. Ważną kwestią jest też umiejętne opracowanie zebranych wyników, prawidłowa „obróbka” materiału, poprawne przeanalizowanie wielu stron transkrypcji, zapisków, notatek i przekształcenie ich w czytelny raport lub wartościowe opracowanie naukowe. Właśnie temu problemowi poświęcona została książka Grahama Gibbsa pt. *Analizowanie danych jakościowych*².

Recenzowana praca jest ostatnią z serii publikacji pt. „Niezbędnik badacza”, wydanych przez Wydawnictwo Naukowe PWN. Całość obejmuje osiem tomów poświęconych badaniom jakościowym. Każdy z nich dotyczy inne-

Adres do korespondencji: robertpawlak@aps.edu.pl

¹S. Kvale, *InterViews. Wprowadzenie do jakościowego wywiadu badawczego*, tłum. S. Zabielski, Trans Humana, Białystok 2004.

²Graham Gibbs, *Analizowanie danych jakościowych*, tłum. Maja Brzozowska-Brywczyńska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011, stron 270.

go zagadnienia, ale zdarza się, że niektóre problemy (np. etyka badawcza, triangulacja) omówione zostały na różne sposoby w różnych tomach. Struktura wszystkich książek ma jednaki układ — każdy rozdział zaczyna się od spisu treści i informacji, jakiego typu umiejętności nabędzie czytelnik, a kończy się podsumowaniem i odniesieniem do zalecanej literatury. Na końcu książek odnajdziemy słowniczki użytych w nich terminów i bibliografie. Wspomniane słowniczki nie mają niestety jednolitego charakteru, a w różnych książkach znajdziemy różne definicje tych samych pojęć, takich jak: transkrypcja, triangulacja, trafność, rzetelność, wywiad narracyjny.

Praca Grahama Gibbsa, socjologa i matematyka z University of Huddersfield w Wielkiej Brytanii, składa się z dziesięciu rozdziałów i rozpoczyna od krótkiej charakterystyki badań jakościowych, ich rodzajów oraz wyjaśnienia, czym jest analiza danych. Analizę tego typu autor definiuje następująco: „Pojęcie analizy zakłada pewien rodzaj przekształcenia. Wychodzisz od (zazwyczaj rozbudowanego) zbioru danych jakościowych, a następnie poddajesz je obróbce za pomocą procedur analitycznych tak, by ostatecznie uzyskać przejrzystą, zrozumiałą, wnikliwą, rzetelną, nie mówiąc już o tym, że oryginalną analizę” (s. 20). Problemy zasygnalizowane przez Gibbsa w pierwszym rozdziale zostały szerzej omówione w innych pracach w ramach serii „Niezbędnik badacza”.

Rozdział 2 pt. „Przygotowanie danych” poświęcony został transkrypcjom wywiadów, notatkom z obserwacji oraz danym internetowym (takim jak blogi, e-maile, chaty, które mogą zostać przekształcone w transkrypcje). Autor zauważa, że tworzenie transkrypcji ułatwia analizę danych. Z tego powodu

najlepiej, aby spisywaniem wywiadów zajmowali się bezpośrednio badacze, o ile jest to możliwe. Transkrypcje mogą mieć różny poziom szczegółowości (np. kompletne lub wybiórcze) oraz mogą być zapisywane w różny sposób (np. z uwzględnieniem gwary). W tekście podane zostały też przykłady błędów popełnianych przy okazji spisywania nagrań (s. 48).

Kolejny rozdział ukazuje kulisy pisania raportu z badań. Wskazówki tam zawarte przydadzą się nie tylko osobom, które po raz pierwszy zabierają się do pisania dłuższej pracy. Autor podkreśla, że proces pisania rozprawy powinien rozpocząć się jak najwcześniej po zebraniu materiałów i spisaniu wywiadów, odkładanie go na później nie jest dobrym pomysłem. Gibbs podaje też dwie złote zasady pisania prac: „(a) zacznij pisać wcześniej i często; (b) zamiast poprawiać skup się na pisaniu” (s. 59). Innymi słowy, chodzi o to, aby pisać często i systematycznie (najlepiej codziennie), co pozwala na nabranie wprawy i rytmu, natomiast poprawki należy wprowadzać dopiero po skończeniu konkretnego fragmentu lub całości. Dobrym pomysłem jest też prowadzenie dziennika z badań, sporządzanie notatek terenowych oraz not (tj. przemyśleń spisanych na własny użytek).

Rozdział 4 został poświęcony kluczowemu zagadnieniu recenzowanej pracy — kodowaniu danych. Proces ten jest świadomym i przemyślanym sposobem kategoryzowania lub indeksowania danych, prowadzącym do wyłonienia głównych wątków tematycznych. „Polega na znalezieniu i opisanu jednego lub więcej akapitów tekstu bądź innych rodzajów danych, jak na przykład fragmentu zdjęcia, które — w taki czy inny sposób — ilustrują jakieś pojęcia teoretyczne lub opisowe. Zazwyczaj w toku przeszukiwania danych zostaje wyróżnionych kilka akapitów, które następnie łączy się za pomocą wspólnej nazwy — czyli kodu” (s. 80). Kodowanie pozwala na wyszukiwanie w tekście, wyodrębnianie i porządkowanie poszczególnych fragmentów odnoszących się do tego samego zjawiska. Stworzona lista kodów służy do ustalenia relacji pomiędzy nimi, porównań itp. Warto zwrócić uwagę na opisany przez autora przykład

kodowania na podstawie transkrypcji z wywiadu (s. 85–89), rodzaje danych, które można kodować (s. 92–94) oraz sposoby ich oznaczania (s. 89 i 102).

Kolejny rozdział został poświęcony analizie biografii i narracji. „Uważna analiza tematów, treści, stylu, kontekstu i samego aktu opowiadania pozwala odkryć, jak ludzie rozumieją znaczenia kluczowych wydarzeń w ich życiu bądź w życiu ich społeczności oraz dotrzeć do kulturowych kontekstów, stanowiących ramę ich życiowych doświadczeń” (s. 108). Gibbs prezentuje różne funkcje narracji (np. zaspokojenie potrzeb psychologicznych jednostki, chęć podzielenia się własnymi doświadczeniami z innymi). Specyficznym przykładem narracji, jego zdaniem, są biografie, które mogą opisywać całe życie jednostki lub jakiś jego wycinek, na przykład ważne wydarzenia życiowe lub punkty zwrotne. Autor ukazuje też typowe wątki pojawiające się w historiach życia jednostek oraz przykład analizy biografii zaczerpnięty z badania na temat doświadczeń kobiet żyjących w separacji.

Niedosyt czytelnika budzić może brak odniesienia w tym rozdziale do klasycznych prac socjologicznych opracowanych na podstawie narracji lub biografii. Autor przywołał jedynie pracę Denzina z 1989 r., lecz nie wspomina o amerykańskich autorach z początku poprzedniego wieku czy o pracy Thomasa i Znanieckiego pt. *Chłop polski w Europie i Ameryce*. Co więcej, w pracy Gibbsa nie pojawiają się pojęcia „metody biograficznej” i „dokumentów osobistych”, powszechnie używanych w polskiej socjologii. Według klasyfikacji Jana Szczepańskiego narracje i biografie, a więc materiały o których pisze Gibbs, wchodzi w skład „dokumentów osobistych”, obok autobiografii, listów, pamiętników, dzienników, zapisków czy notatek³.

W rozdziale 6 pt. „Analiza porównawcza” przedstawiono zasady hierarchizowania kodów oraz tworzenia kodów głównych i podrzędnych w obrębie poszczególnych kategorii analitycz-

³J. Szczepański, *Metoda biograficzna*, w: J. Szczepański, *Odmiany czasu teraźniejszego*, Książka i Wiedza, Warszawa 1971.

nych. Działanie takie pozwala na porządkowanie danych i lepsze zrozumienie wypowiedzi badanych osób. Hierarchizacja kodów jest punktem wyjścia do bardziej zaawansowanych analiz, porównań między kodami, poszukiwania wyjaśnień badanych zjawisk, tworzenia typologii i modeli. Analizy porównawcze mogą stać się bardziej przejrzyste dzięki opracowaniu tabel zawierających różnego typu informacje, na przykład: wybrane fragmenty tekstów, cytaty, krótkie streszczenia, fragmenty notatek.

Rozdział 7 został poświęcony jakości danych jakościowych oraz etyce badawczej. Poruszone w nim problemy były już szeroko omówione w innych książkach z serii „Niezbędnik badacza”, na przykład w pracy Uwego Flicka, poświęconej jakości badań⁴. O etyce badawczej i triangulacji możemy przeczytać w niemal każdym tomie wspomnianej serii. Należy natomiast zwrócić uwagę na omówione przez Grahama Gibbsa problemy moralne pojawiające się na etapie analizy danych jakościowych, na przykład przestrzeganie zasady anonimowości transkrypcji.

W rozdziałach 8–9 przedstawiono możliwości analizowania danych jakościowych z użyciem specjalistycznego oprogramowania komputerowego. Rozdziały te zostały napisane nie tylko z myślą o już stosujących analizę wspomaganą komputerowo, ale i o nie zaznajomionych jeszcze z jej tajnikami. Autor przedstawia podstawowe funkcje trzech najczęściej używanych programów: Atlas.ti, MAXqda i NVivo. Ukazuje, jak prowadzenie analiz z wykorzystaniem tych programów komputerowych może ułatwić pracę badaczom. Programy te pozwalają nie tylko na archiwizację danych, ale też na przeszukiwanie tekstów, zaznaczanie ważnych fragmentów, dokonywanie zapisów i przemyśleń „na marginesach”, tworzenie kodów i ich hierarchizowanie, tworzenie tabel. W dobie powszechnego zastosowania komputerów i nowoczesnych technologii warto częściej sięgać po tego typu oprogra-

mowanie. Pamiętać jednak należy, że ułatwia ono pracę badaczowi, ale nie zwalnia go z obowiązku czytania transkrypcji, tworzenia kodów, dokonywania porównań i wyciągania wniosków.

Ostatni rozdział pt. „Łączenie w całość elementów analizy” jest podsumowaniem zaprezentowanych wcześniej myśli i dyrektyw badawczych. Graham Gibbs odnosi się w nim do takich aspektów analizy jak: pisanie i czytanie opracowania z badań, kodowanie danych, poszukiwanie relacji między analizowanymi przypadkami oraz odpowiedzialność zawodowa spoczywająca na badaczach.

Graham Gibbs ukazuje, że analizowanie danych jakościowych wymaga od badaczy umiejętnego zarządzania dużą liczbą materiałów (nagrań, transkrypcji, notatek, kodów). Książka zawiera ciekawy opis doświadczeń i przemyśleń autora związanych z procesem analizowania danych oraz cenne odniesienia do literatury naukowej, w której odnajdziemy problemy szczególnie nas interesujące. Graham Gibbs w różnych rozdziałach książki odwołuje się do tych samych badań, co ułatwia czytelnikowi śledzenie kolejnych etapów analizy danych. W książce znajdują się wartościowe wskazówki odnoszące się do kolejnych kroków podejmowanych przez badacza analizującego wyniki oraz wskazanie na możliwe błędy, jakich powinien się wystrzeżać.

Recenzowaną książkę warto polecić osobom prowadzącym badania empiryczne, nauczycielom akademickim zainteresowanym badaniami jakościowymi, jak również uczestnikom studiów licencjackich, magisterskich i doktoranckich, przygotowującym prace dyplomowe z wykorzystaniem wywiadów i transkrypcji. Choć nie jest to na naszym rynku jedyne opracowanie poświęcone problematyce analizowania badań, to na pewno zainteresuje ono zarówno osoby przywiązane do tradycyjnych sposobów prowadzenia analiz, z kartką i długopisem w rękę, jak i osoby lubiące korzystać z programów komputerowych. Wybrane rozdziały pracy z powodzeniem można włączyć do programów zajęć dydaktycznych z metod i technik badań społecznych i komputerowej analizy danych.

⁴U. Flick, *Jakość w badaniach jakościowych*, tłum. P. Tomanek. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2011.